

Надія Сологуб

«НАШІ ЦУПКИ ОБМОТКИ ВТОЧЕНІ В МЕРИДІАНИ»

В залізний вік, простріляний до пня,
Коли частіше від святого «мати»
Гриміло над колискою «війна»,
Судилося нам безмір пізнавати.

Борис Олійник. «У дзеркалі слова»

Тема війни — одна з основних у поетичній творчості Бориса Олійника. У ту епоху занурює читача лексика його поезій: *снаряд, автомат, куля, патрон, гільза, дуло, гвинтівка, мушка, курок, солдат, шинеля, обмотки, скатка, окоп, атака, рота, танк, мессер, фельдмаршал, війна, облога* тощо. Та сила, впливовість поезії не лише в доборі лексики, а й у її розташуванні, художньому наповненні, переосмисленні. З огляду на це естетична функція слова Бориса Олійника формувалася поступово. Його раннім поезіям (серед них — і про війну) властиве вживання слова в прямому значенні. Відчутно це, зокрема, у використанні епітетів, які покликані не лише конкретизувати слово-поняття, а й створювати образи, розширювати контекстну семантику: *німецький чобіт, ворожа куля, зведений курок, сіра шинеля, цупкі обмотки* та ін. Тут ще немає «сміслових затемнень», складних метафор, які треба розгортати. Поезії переважно сюжетні. Але поступово «метафоричний вибух» творчості поетів-шістдесятників проникає і в поезію Бориса Олійника. Нова доба науково-технічного прогресу, політичної відлиги вплинула на художнє мислення, але ніколи поезія цього автора, при всій її філософічності, планетарності, не була і не є перенасиченою складною символікою, термінологією епохи. Інша річ, що в мові його віршів переплітаються різностильові елементи, зокрема, розмовні, фольклорні, книжні тощо.

Поезії Бориса Олійника про війну не можна читати без хвилювання, особливо тим, хто пам'ятає воєнне лихоліття:

Мов обернувши бінокль,
Бачу у зменшенні кратнім:

Он я біжу на урок,
Дрібен, як мак, в сорок п'ятім.
Голос далекий зрина,
Як з предковічних урочищ:
— Діти, скінчилась війна. —
Так ось... на першій уроці.

(«Дев'яте травня сорок п'ятого»)

Той, хто, за словами поета, «народився в мирі», не збагне сповна змісту фрази *скінчилась війна*.

Борис Олійник — із покоління, яке називають дітьми війни. Його батько загинув на фронті, а вони з матір'ю на окупованій території зазнали всіх бід того часу. Часу, коли було голодно і холодно, коли *снарядний ящик правив замість парт*, коли *рівнявся папір у вартості кресалу* («Про вчителів воєнної пори»). У поезіях про війну Б. Олійника багато автобіографічного: *Ти була молода. Вже солдатка. Іще не вдова. А потім — І це вже було по війні! Сполотніла поштарка. І ти непритомна*. Фраза *скінчилась війна* вихоплена прямо з народних уст. Це часова категорія. І тепер говорять: «коли почалась війна», «коли була війна», «коли скінчилась війна». Це був перехід в іншу епоху, тому дрібен, як мак, школяр, герой поезії, почувши слова вчительки *скінчилась війна*, перелітає межу «прямо до іншої ери». Цю межу дітям війни ніколи не перейти в серці.

Вже доростають сини, я ж через видава сірі
Все ще біжу із війни і прокидаюся в мирі.

Метафоричний вислів *все ще біжу із війни* — домінанта поезій Б. Олійника про війну. Так словесно втілив поет пам'ять про війну. На цей вислів натрапляємо і в інших поезіях:

Гей на ратних полях — полини, полини.
Забуття осіда, як зима...
Так чому ж я і досі біжу із війни?
Запитав би, так... батька нема.

(«Синівське»)

Словесно-історична конкретність, словесна правда — помітні риси поезії Б. Олійника.

Поєднання, а точніше — зіткнення, різнопланової лексики характерне і для інших поезій. Це один із художніх прийомів, це

стиль авторського мовомислення, пор.: *модерно грає в кольори лавсан/ А їх прості бавовняні картузики/ У сінях прицвяховані висять; Їм не намацать філософським посохом/ Абстрактних істин невидиму грань/ По них лише зозулі прокукукали* («Балада про картузи»). На антитезі *війна — мир* та на її мовному вираженні побудована також поезія «Золоті ворота»: *Під Золотими воротами.../ Рота за ротою... Рота за ротою.../ В землю — по плечі... Ракети — в ракетницях.../ Стихли перед атакою і Під Золотими воротами/ Липи лапатаї танцюють з каштанами./ Під Золотими воротами/ Мила малеча лепече...*

У поезії «Засторога» ряди контрастної лексики постають як вираження суті життя і водночас межі між війною і миром:

В цьому світі, такому дивному,
 Де трапляються Гітлер і Гейне,
 В цьому небі, такому синьому,
 де літають хрущі і ракети,
 Так усе переплутано...
сплутано,
 Так усе підозріло зближене,
 Що й збагнути нелегко здалеку,
 Що висить: автомат чи транзистор,
 Що чорніє: рояль чи труна,
 Що летить: журавель чи винищувач,
 Косарі то ідуть чи солдати?

Таке асоціативно-контрастне мовомислення поета виявляє філософський напрям його світобачення.

Мовна «контрастність» характерна і для циклу віршів про війну в Іспанії, пор., наприклад, «Я не можу тебе обняти, в мене куля у лівім плечі».

Упадають в око у творах Бориса Олійника національні мовні реалії, часто фольклорного типу: *Поклади мені холод м'яти/ На пробите ліве плече; Солов'ї за твоєю хатою/ Заплітають кохання хміль; де маки багрянні цвітуть; подаруй на далекі шляхи «Кобзаря»; Ми вам рясту у ноги постелим від хати до хати! .. Тільки вічно живить («Синівське»); І на тому каміні, де серце моє розколеться,/ Похитнувши на вибухах місяця срібний ковчег,/ На високих вітрах зашумить українська то-*

поля (збірка «На лінії тиші») тощо. Фольклор споконвіку активно долучався до засобів образного вираження в українській поезії. У своїй творчості Борис Олійник не вдається до стилізації під фольклор, а вживає фольклорні елементи підсвідомо, чим виявляє своє національне мислення.

Говорячи термінами сучасної лінгвостилістики, слова-концепти *війна* і *пам'ять* у світосприйманні та у мовному вираженні Б. Олійника завжди поряд. Особливо це відчутно в поезії «Живим — од полеглих»:

Смертю смерть здолавши,
Ми говорити хочем:
Ви не забули наші
Спалені порохом ночі?..

Перший рядок поезії — переклад церковнослов'янського вислову з пасхального богослужіння. У поемі «Ода Києву» цей вислів вжито ще ближче до церковнослов'янського тексту:

І обеліск над воями полеглими
За землю нашу,
Смертю смерть поправ.

Поет відчуває глибину кожного вжитого слова в його загальномовному чи індивідуально-авторському значенні. І церковнослов'янське *поправ*, і давнє слово *вої*, і загалом словесний перегук у просторі й часі місії Ісуса Христа і місії загиблих солдат померти заради життя інших — все тут «працює» на возвеличення полеглих, на увіковічення пам'яті про них, що досягнуто відповідним добром лексики, а отже, створенням драматичного і водночас урочистого настрою поезій на цю тему.

Смислові згущення тексту виражено метафорами *наші цупкі обмотки вточено в меридіани*, *наші шинелі сірі сушаться десь на Альпах*, *ми... не дійшли до стрічі рівно на відстань дула*, *в наших старих пілотках носять сини каштани*. Посилюють емоційність сприйняття також усічені словосполучення: *нас не діждались сині*, *нас не діждались карі*.

Концептуальні словесні згустки *війна*, *пам'ять* вміщують і незабутню пам'ять про батька самого автора поезій. Згадки про нього пронизують усю творчість поета: *Вигнути б крило/ І в*

небеснім леті/ З вічним батьком проминуть село/ І спинитись у легенді («Тиша»); Де ти, батьку? — кличу вічно./ Тільки прізвище на братській/ Символічний.../ символічно («Сиве сонце моє»); А я уже за тебе, батьку, старший («Берег вічності»).

Вживання у цих поезіях архетипного слова *крило*, а також архетипних слів *дерево/древо життя, зоря* тощо в їхній філософсько-символічній глибині засвідчують закоріненість поетичного слова Бориса Олійника в прадавні шари нашої історії та мови.

Не оминув Борис Олійник і вчителів воєнної пори, часто скалічених війною фронтовиків (*писав директор лівою рукою*), які *учили зерна віднайти в полові* й певною мірою заміняли загиблих батьків. Поет увіковічив їх проникливими словами:

Схиляю перед вами прапори,
До ваших милиць припадаю низько,
Учителі воєнної пори,
В шинелях геніальні Сухомлинські.

(«Про вчителів воєнної пори»)

Поезії про війну, пам'ять про полеглих — невід'ємна частина поетичної творчості Бориса Олійника. Мова його поезій на цю тему збагачує мову української поетичної мови, розширює її словесні можливості. Це словесно-художній пам'ятник фронтовикам і тим, хто відійшов у вічність.

«Ми все у пам'ять записали, тривкішу від сучасних перфокарт» — так каже про це поет від імені свого покоління.